

Alles staat op het spel

DIRK HOLEMANS

Sinds twee jaar verkeert onze samenleving in shock: hoe kan het toch dat zo'n virus onze samenleving zo verstoort en we het niet met al onze moderne technologie onder controle krijgen? Hoewel de vaccins zeker werken en noodzakelijk zijn, tonen ze ook dat de opvatting dat technologische innovatie ons op eenvoudige wijze toelaat om complexe problemen op te lossen, waarbij we voor de rest niet hoeven te veranderen, een gevaarlijke illusie is.

Een wereld in shock dus, maar tegelijk leefden we al voor corona in een shockerende wereld. Op de meer dan duidelijke alarmsignalen, jaar na jaar, van wetenschappers in hun rapporten over de klimaatontwrichting, het ineensstorten van de biodiversiteit en het overschrijden van andere planetaire grenzen, volgde steevast te weinig en te trage actie. Op een aantal uitzonderingen na kan je zeggen dat de meeste regeringen en traditionele politieke partijen ecologisch slaapwandelen. Ze lopen rond en denken dat ze kennis hebben van de reële ecologische crises, maar ze dwalen. En uiteraard zijn er multinationals en in het bijzonder olie- en gasbedrijven die actief honderden miljoenen euro's uitgaven om klimaatwetenschappers in diskrediet te brengen, terwijl ze in interne memo's de realiteit van de klimaatontwrichting erkennen. De macht van aandeelhouderskapitalisme maakt

dat het kortetermijngewin voorgaat op het langetermijnoverleven van de mensheid.

Dat toont hoe sterk het neoliberale maatschappelijk-economische model nog overheerst. In dat model wordt de markt gezien als de prioritaire en meest efficiënte wijze om maatschappelijke uitdagingen aan te pakken, de rol van overheden en publieke diensten met de nodige scepsis bekeken en de rol van zelforganisatie bij burgers (*commons*) straal genegeerd. Hoe sterk en cynisch het neoliberale denken is, toont zich in het lugubere feit dat er wereldwijd ondertussen waarschijnlijk 15 miljoen mensen aan covid gestorven zijn, evenveel slachtoffers als er in de Eerste Wereldoorlog zijn gevallen. Dat is in grote mate te wijten aan het feit dat farmabedrijven hun kennis om vaccins te produceren niet willen delen, en dat westerse mogendheden niet het lef hebben Big Pharma te dwingen tot het openstellen, zelfs tijdelijk, van de kennis die gevangen zit in patenten. Wie komt vertellen dat patenten belangrijk zijn voor de 'voortgang', krijgt dit niet meer uitgelegd.

Uiteraard komt het neoliberalisme niet uit de lucht vallen: het is maar de meest recente versie van het roofkapitalisme. Veel van zijn opvattingen waren reeds aanwezig in het modern-westers wereldbeeld: de mens mag de natuur naar believen gebruiken, ze is slechts grondstof voor onze

economie. Gewezen minister Joke Schauvliege heeft deze eeuwenoude opvatting in feite samengevat in één zin, toen ze stelde dat 'een boom toch finaal dient om gekapt te worden'. En ook dat we ons geen zorgen maken over de impact van onze levenswijze op de levenskansen in andere delen van de wereld — denk aan immense mijnbouw in Peru of Congo — is deel van deze (neo-)koloniale opvatting. Hoe anders ook de uitbuiting van vrouwen in sweatshops in Bangladesh te benoemen, waarbij milieuvervuiling en menselijke uitbuiting stevast hand in hand gaan?

Deze analyse maakt dat louter morrelen aan de marges van het systeem niet zal werken. Sterker nog: hierop inzetten is zelfs schadelijk omdat het de indruk geeft dat we goed bezig zijn. Maar de economie wat vergroenen, of louter consumenten aansporen tot bewust gedrag, het helpt ten gronde voor geen meter. Dus hebben we een grondige en structurele analyse nodig, zodat we de goede raad van Albert Einstein kunnen opvolgen: 'Wij kunnen problemen niet oplossen met dezelfde ideeën als waarmee wij ze hebben gecreëerd'.

Daartoe kunnen we inzichten gebruiken van twee inspirerende sociologen. De Nederlands-Amerikaanse sociologe en econome Saskia Sassen toont onder meer in haar boek *Uitstoting* met heel wat feitelijk materiaal aan dat we in een nieuwe fase zitten van het kapitalisme. Het gaat er niet meer om wereldwijd alle landen en regio's en hun volledige bevolking in te schakelen, waarbij elke burger in de eerste plaats als consument hieraan kan deelnemen. Het neoliberale kapitalisme kan perfect om met dode zones in de zee, bevolkingsgroepen en landen die als overbodig worden beschouwd. Sassen geeft onder meer het voorbeeld van de onwaarschijnlijke oververtegenwoordiging van zwarte mannen in Amerikaanse gevangenissen. En dichterbij huis was de verplichte afbouw van de sociale zekerheid en andere publieke diensten in Griekenland na de financiële crisis, veroorzaakt door de banken, een tragisch voorbeeld van hoe een land geofferd werd ten bate van de zogenaamde stabiliteit van de financiële markten. Samengevat: we leven in en beleven de realiteit van het roofkapitalisme.

De Amerikaanse sociologe Nancy Fraser schrijft daarom terecht dat het kapitalisme de samenleving structureert en daarom opgevat moet worden als een permanente poging tot sociale ordening van onze samenleving. Het economische is hierbij niet een deelsysteem van onze samenleving, waar andere delen zoals onderwijs of zorg grotendeels los van staan. We zijn doorheen de laatste eeuwen geëvolueerd van een samenleving met markten — die goed ingebed in democratische regels heel goed kunnen werken — naar een marktsamenleving. Dat betekent dat de marktnormen de samenleving ordenen in plaats van dat de democratische besluitvorming de krijtlijnen bepaalt waarbinnen de economie moet functioneren.

Deze institutionele sociale orde is gebaseerd op een aantal scheidingen zoals tussen de zogenaamd productieve en de reproductieve (of huishoudelijke) arbeid, tussen de samenleving en de niet-menselijke natuur. Het is cruciaal om deze scheidingen te doorbreken en te vervangen door het diepe besef dat we als mensen deel uitmaken van het web van het leven en dat we dus ingebed zijn in tal van natuurlijke en sociale relaties en afhankelijkheden. Zelfs de mens kan je niet zomaar scheiden van de rest van de natuur. Zo bevat ons lichaam meer dan een kilogram micro-organismen, het grootste deel daarvan in onze darmen. We zijn er niet alleen van afhankelijk voor onze spijsvertering, ze beïnvloeden ook onze geestelijke gezondheid en ons immuunsysteem.

Die transformatie realiseren vereist het radicaal wijzigen van de uitgangspunten van de economie (en de economische wetenschap) en hoe we omgaan met onze leefomgeving. De idee dat je bijvoorbeeld *forever chemicals* als PFOS creëert en produceert, is dan niet langer een legitiem standpunt. Net als het produceren van kernafval, dat langer dan de menselijke beschaving zoals we die tot op heden kennen, een gevaar zal blijven voor de toekomstige generaties.

De fundamentele uitgangspunten waarop onze samenleving berust, verander je uiteraard niet door wat extra subsidies, promotiecampagnes of wettelijke maatregelen. Verandering vraagt om een grondige herdenking van wat je kan omschrijven als de Siamese tweeling 'dominante

structuren en bijhorende fundamentele veronderstellingen'. Zoals de Amerikaanse systeemdenker Donella Meadows het treffend verwoordt: 'De gedeelde ideeën in de geest van onze samenleving, de grote onuitgesproken overtuigingen omdat iedereen ze al kent, vormen de meest fundamentele veronderstellingen over hoe de wereld werkt.' De verschillende sociaalecologische crises van vandaag vinden hun oorsprong in deze algemene overtuigingen in onze huidige samenleving: het idee dat de ene mens superieur is aan de andere en de mens superieur is aan al het andere leven; dat de natuur een levenloze hoop grondstoffen is, de achtergrond waartegen ons leven zich afspeelt; dat economische groei noodzakelijk is voor ons welzijn en we dus steeds meer moeten produceren en consumeren.

De grote afwezige in onze samenleving, zoals ook uiteengezet in het recente *Oikos*-essay 'Voor wie willen we zorgen?', en meteen ook inspirator voor de noodzakelijke alternatieve basisveronderstellingen voor onze samenleving, is zorg. Zorgen voor elkaar, zorgen voor de levende wereld. In feite is dat trouwens ook de echte les van de coronacrisis: we zorgen niet voor elkaar, we zorgen niet voor de natuur.

Want als we echt zouden zorgen, zouden we — zoals filosofe Joan Tronto het zo treffend verwoordt — ons in de eerste plaats focussen op activiteiten die als doel hebben *onze wereld te onderhouden, voort te laten duren en te herstellen, zodat we er zo goed mogelijk in kunnen leven*. En die wereld omvat onze lichamen, ons persoon zijn en onze omgeving, wat we allemaal pogen te verweven tot een complex, levensondersteunend web. Het is hierbij duidelijk dat onze wereld veel meer is dan het menselijke. En tegelijk gaat het om een fragiel kleine zone op aarde. Zonder zorg voor deze biosfeer, die dunne laag boven de aardkorst die mogelijk maakt dat er leven is en haar levensdragende ecosystemen op aarde, komt het menselijk bestaan in het gedrang.

Hoewel het rapport van de Club van Rome *Grenzen aan de Groei* het al een halve eeuw geleden op de maatschappelijke agenda plaatste, dringt nu pas de ernst van dit alles door tot in het publieke debat. De aarde is niet zomaar het statische decor

dat de achtergrond vormt van het menselijk handelen, het is ook geen decor dat we zomaar naar onze hand kunnen zetten. De aarde is nu actor geworden, extreme weerfenomenen en de stijging van de zeespiegel zijn de reactie op ondoordacht menselijk handelen.

De nieuwe basisveronderstellingen die onze samenleving dienen te schragen, zodat we opnieuw zorgvuldig met de toekomst omspringen, vertrekken van het gegeven dat de mens een sociaal wezen is, gekenmerkt door zijn onderlinge afhankelijkheid alsook zijn kwetsbaarheid. De machtigen der aarde doen graag vergeten hoe zij ook totaal hulpeloos ter wereld kwamen en het zonder de nodige zorgen niet gehaald zouden hebben.

Dit diepe besef van lotsverbondenheid plaatst een *zorgethiek* in het centrum van een toekomstgerichte alternatieve wijze van zijn, denken, handelen en produceren. Deze zorgethiek zal echter enkel tot radicale verandering leiden als ze een leidraad wordt in het maatschappelijk debat en de democratische besluitvorming, die zich buigt over hoe we de zorgtaken kunnen organiseren en verdelen. Want nu neemt een bepaald deel van de bevolking — waarin vrouwen oververtegenwoordigd zijn — de meeste zorg op zich, terwijl anderen denken dat het niets voor hen is. Deze zorgdemocratie heeft dan als urgente taak het opnieuw inbedden van de economie in democratisch vastgelegde sociale normen. Anders blijft zorgethiek jammer genoeg boeiend om over te praten maar ontbeert ze reële impact. De essentiële trendbreuk hierbij is het niet langer opvatten van de economie als een systeem dat een antwoord moet bieden op onze zagezegd oneindige behoeften (de zogenaamde schaarste efficiënt beheren), maar als het beantwoorden aan de basisbehoeften van elkeen, die beperkt in aantal en eindig zijn. Niemand heeft bijvoorbeeld drie huizen nodig, maar ieder van ons heeft wel behoefte aan een waardige woning. Dat vergt de wijziging van het economisch perspectief: we vertrekken niet langer van de wispelturige preferenties van de consument, maar gaan uit van voorzieningssystemen: hoe kunnen we iedereen voorzien van een betaalbare en energiezuinige woning, gezond en toegankelijk voedsel, hernieuwbare energie, etc. Dat zijn kwesties die vragen om een collectieve

aanpak, zoals de renovatie van huizen straat per straat, wijk per wijk, zodat iedereen zich gemotiveerd voelt en niemand achterblijft.

Dit alles doorvoeren betekent inderdaad dat we een ander economisch systeem ontwerpen en toepassen. Een discussie over welke term dan past om een dergelijke gewenste economie te omschrijven, energie steken in een woordenstrijd, kunnen we ons niet permitteren. Het zal een post-kapitalistische samenleving zijn die ook het dominante groeidenken achter zich heeft gelaten. We kunnen de toekomst niet voorspellen, maar dat is meteen ook de essentie van wat vrijheid voor de mens betekent, en de mogelijkheid die in te zetten voor het behoud en herstel van onze levende wereld.

Laat dat dan ook de inzet zijn van opnieuw een kwarteeuw *Oikos Tijdschrift*, beginnend met dit nummer 100. Dit nummer bevat niet alleen een krachtige analyse van wat er fout loopt, maar ook het uitwerken van alternatieven die tonen hoe we effectief zorg kunnen dragen. Daarom wil *Oikos Tijdschrift* ook de komende vijftientig jaar het platform zijn voor betekenisvolle en diepgaande conversaties over de ecologische meervoudige crises. Een tijdschrift dat gespeend van enig blind optimisme toch een boodschapper van hoop blijft en aanjager van positieve verandering en de noodzakelijke 'grote transformatie' van onze samenleving.